

YURIDIK SHAXSLAR SOLIQ QARZDORLIGI PAYDO BO'LISHINING XALQARO VA MAHALLIY SABABLARI VA ULARNING TASNIFLANISHI

Kudratova Nafisa Rustamovna

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi paydo bo'lishining xalqaro va mahalliy sabablari o'rganiladi. Tadqiqotda soliq qarzdorligining asosiy manbalari, shu jumladan, iqtisodiy, huquqiy, boshqaruv va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, soliq qarzdorligini tasniflash va uning oldini olish bo'yicha xalqaro tajriba hamda mahalliy qonunchilikni takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida, soliq qarzdorligini kamaytirish uchun samarali yondashuvlar va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: yuridik shaxslar, soliq qarzdorligi, xalqaro sabablari, mahalliy sabablari, tasniflash, soliq qonunchiligi, iqtisodiy omillar, huquqiy omillar, soliq tizimi, qarzdorlikni kamaytirish

Kirish. XX asrning 90-yillari boshlarida O'zbekistonda milliy soliq tizimining qonunchilik bazasi jadal shakllana boshladi. Shuni ta'kidlash kerakki, soliq bazasi muhim, ammo o'zaro bog'liq bo'lmagan prinsiplar asosida qurilgan bo'lib, ustuvor masala sifatida byudjetning manfaatlarini hisobga olgani holda soliq tizimining asosiy yo'nalishi fiskal edi. Bundan tashqari, soliq qonunchiligining tez-tez o'zgartirilishi odatiy hol bo'lib, bu esa soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlashga va xufiyona iqtisodiyotning o'sishiga olib keldi.

Soliqlarni tizimlashtirishda, soliq imtiyozlarini soddalashtirishda va soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini minimallashtirishda soliq qonunchiligiga bo'lgan yondashuvlarni tubdan qayta ko'rib chiqish zarurligi ayon bo'ladi.

2000 yilning boshidan soliq sohasida mamlakat siyosatidagi institutsional islohotlarga moslashtirilgan soliq sohasida sifatli o'zgarishlar ro'y berdi. Ushbu o'zgarishlarning strategik yo'nalishi butun soliq tizimining samaradorligini oshirish maqsadiga yo'naltirilgan bo'lib, bu soliq yukining izchil pasayishi va soliq ma'muriyatchiligining samarali tizimini shakllantirishni nazarda tutadi.

Yuridik shaxslarning soliq qarzdorligi, ma'lum davr oralig'idagi ta'sir etish darajasiga bog'liq ravishda, bir qancha sabablar tufayli yuzaga keladi. Shunga ko'ra soliq qarzdorligining yuzaga kelish sababini tahlil qilish nafaqat soliq qarzini o'sish sur'atlarini tasniflashga balki, ularni bartaraf etish uchun chora-tadbirlarni

belgilashga imkon yaratadi. Albatta ushbu chora-tadbirlar natijasi soliq qarzdorligini batamom tugatishga olib kelmasada, biroq aynan shu chora-tadbirlar bilan soliq qarzdorligini undiruvchi organlarning xatti-harakatlari uyg'unligi ostida soliq qarzdorligini ma'lum darajada qisqartirish imkoniyati yuzaga kelishi mumkin.

Xorijlik ayrim olimlarning fikricha quyidagi omillar ta'siri ostida soliq qarzdorligi paydo bo'lishi mumkin (Podkolzin A.G. Jurnal «Rossiyskoe predprinimatelstvo» №2 (74) 2006 g. B.52-55.):

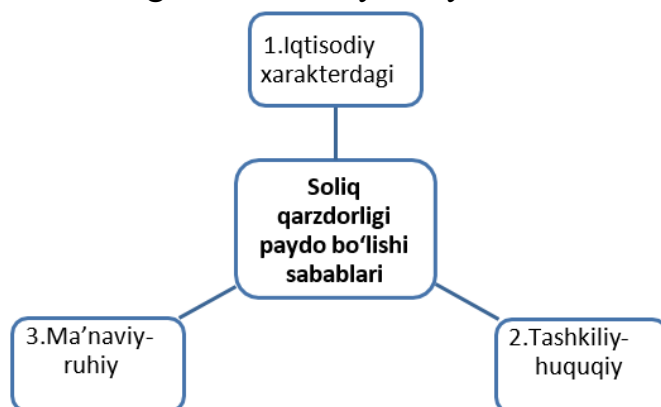
- ijtimoiy-siyosiy va tarixiy – bu holat ayrim guruhlar yoki hududlarda siyosiy boshqaruvga noroziliklarning paydo bo'lishi, soliq madaniyatining pastligi va boshqa ijtimoiy holatlar bilan izohlanadi;
- tashkiliy-huquqiy – bu holat soliq ma'murchiligi va huquqiy bazaning takomillashmaganligi, soliq yukining og'irligi yoki bir xilda taqsimlanmaganligi bilan izohlanadi;
- iqtisodiy – bu holat umumiy jihatdan iqtisodiy holatdagi o'zgarish bilan izohlanadi.

Bu asosan 2 guruhga bo'linadi:

Birinchi guruh – umumiy iqtisodiyotdagi tizimning beqarorligi. Yetarli darajadagi pul massasining yo'qligi, inflyatsiya darajasining yuqoriligi, ishlab chiqarishning pasayishi, xarid qobiliyatining pasayishi bilan izohlanadi;

Ikkinchi guruh – o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan ishlab chiqarish va tovarlar oldi-sotdisiga bog'liq bo'lgan holatlar hamda faqat ayrim xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga taalluqli bo'lgan texnik-ishlab chiqarish bilan bog'liq holatlar.

Xorijlik olimlarning fikri bo'yicha yuridik shaxslar soliq qarzdorligining paydo bo'lishini uch guruhga bo'lib o'rganish lozim. Bunda, birinchi navbatda iqtisodiy, tashkily-huquqiy xarakterdagi va ma'muriy ruhiy sabablar keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Soliq qarzdorligining paydo bo'lishi sabablari

Birinchi navbatda iqtisodiy xarakterdagi sabablarga alohida e'tibor qaratsak. Bu

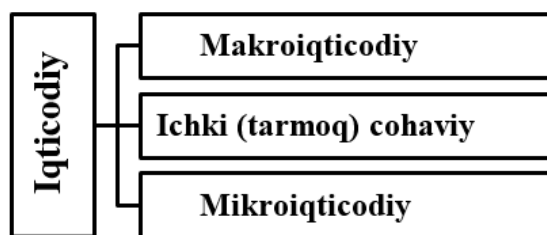
guruhga 3 turdagi (2-rasm) sababni kiritish mumkin.

Makroiqtisodiy sabablar jumlasiga mamlakat iqtisodiyotining beqarorligi (inqiroz), mamlakat va uning ichidagi hududlarning daromad olish bo'yicha iqtisodiy sohalarining bir xilda rivojlanmasligi, aksariyat yuridik shaxslarning ishlab chiqarishdagi rentabellik darajasi tushib ketishi natijasida soliq va to'lovlarni to'lay olmasligi, og'ir moliyaviy holatning yuzaga kelishi, umumiy to'lov intizomining qoniqarsiz darajada ekanligini keltirish mumkin.

Ichki (tarmoq) sohaviy sabablarga iqtisodiyotning yetakchi sohalarida yangi innovatsion siyosat yuritilmasligini keltirish mumkin. Buning natijasida esa shu sohadagi ishlab chiqarish yangi jihozlar bilan modernizatsiya qilinmay qoladi va ishlab chiqarilayotgan tovar (ish va xizmatlar) bozorda o'z o'rnini hamda xaridorlarini yo'qotadi. Shu sababli ushbu soha inqirozga yuz tutadi va hisoblangan soliqlarni to'lay olmasligi qarzdorlikning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Mikroiqtisodiy sabablarga yuridik shaxslarni boshqarishda ichki rahbarlikning qoniqarsizligi, marketingni yaxshi o'zlashtirmaslik, hamkorlarni tanlay bilmaslik va moliya-xo'jalik faoliyati bo'yicha buxgalteriya hamda soliq hisobining past darajada yuritilishi, kuchsiz moliyaviy nazoratning o'rnatilganligini keltirish mumkin. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes sub'ektlarining iqtisodiyotdagi o'rnini yuqori bo'lib bormoqda. Shu bilan birga ular tomonidan foydani maksimallashtirish nuqtai-nazaridan soliq to'lovlarni rejalashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Buning uchun ular mustaqil ravishda soliq bazasini turli yo'llar bilan kamaytirishni ko'zlamodalar. Albatta bu masalada ma'lum haq evaziga "soliq maslahati" yoki "auditor" tashkilotlari xizmatlaridan foydalanuvchi, yirik aylanma mablag'iga ega sub'ektlar ham topiladi. Aksariyat hollarda esa kichik biznes sub'ektlari mustaqil ravishda bu ishlarni amalga oshirib, natijada qo'pol xatoliklarga yo'l qo'yadi. Yo'l qo'yilgan xatoliklar soliq tekshiruvlarida aniqlanib, ularga nisbatan qo'shimcha soliqlar hisoblanib, jarimalar qo'llaniladi.

Tashkiliy-huquqiy xarakterdagi sabablar ikki turga bo'lib o'rganiladi. Huquqiy bazaning mukammal emasligi natijasida soliq qarzini majburiy undirish bo'yicha sudlarga kiritiladigan da'volarning qondirilmasligi yoki qonunchilikdagi boshqa bo'shliqlar tufayli soliq qarzini undirish jarayoni to'xtatib qo'yilishi mumkin.

2-rasm. Iqtisodiy xarakterning turlari

Soliq qarzini undirish tuzilmasini mukammallashtirmaganligini quyidagi sifatlar bilan izohlash mumkin deb o'ylaymiz. Soliqlik qarzini undirish tuzilmasi:

- a) tashkilotlardagi xodimlar sonining kamligi;
- b) tashkilotlarning quyi tuzilmalari, hududlardagi xodimlarning bilim va kasb mahorati hamda mehnat unumdorligining pastligi, mehnat intizomiga to'liq rioya etilmasligi;
- c) tashkilotlarning o'zaro hal etilmagan muammolari mavjudligi;
- d) texnik va texnologik jihatdan yaxshi jihozlanmaganligi bilan bog'liq.

Tashkiliy-huquqiy xarakterdagi sabablarning ayrim ko'rinishlari respublikamizning o'tgan yillardagi soliq sohasida yuz bergan ko'plab o'zgarishlarida namoyon bo'ladi. Mustaqillikning dastlabki yillarida davlat soliq xizmati organlari tomonidan yuridik shaxslar soliq qarzdorligini bankdagi hisob raqamlariga inkasso topshiriqnomasi qo'yish orqali majburiy undirib olish, mulki xatlovi orqali soliq qarzini qoplash mexanizmlari bevosita soliq organlari tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, bu jarayon ham bosqichma-bosqich liberallashtirilib hozirgi kunda jahon andozalariga tenglashtirilib borilmoqda.

Ma'naviy-ruhiy xarakterdagi sabablar esa 2 turga bo'lib o'rganiladi.

Soliq madaniyatining pastligi (yo'qligi). Jamiyatdagi ayrim yuridik shaxslarning rahbar va mansabdor shaxslarining fikricha, "soliqlarni to'liq hamda o'z vaqtida to'lash" va "muvaffaqiyatli biznes" tushunchalari bir biriga teskari hisoblanadi. Aynan shu turdagi soliq to'lovchilar soliq organi tomonidan tekshirilib, ularga nisbatan qattiq jazo choralari ko'riladi va jarimalar qo'llaniladi.

Soliq qarzini undirish muqarrarligini tushunib yetmaslik. O'tkazilgan tekshiruvlar natijasida qo'llanilgan jarima va qo'shimcha hisoblangan soliqlar, yoki bo'lmasa, tekshiruvga bo'lgan muddatda yashirilgan, to'lashdan qochilgan, muddatida to'lanmagan soliqlar davlat byudjetiga bir kun kelib undirib olinishi muqarrardir. Yuridik shaxslarga bankrotlik alomatlarini qo'llanilgan taqdirda ham subsidiar

javobgarlik choralari mavjudligini unutmaslik lozim.

Fikrimizcha, soliq qarzining paydo bo'lishi – xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning hisoblangan soliqlari bo'yicha byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalarga o'z vaqtida to'lanishi lozim bo'lgan pul mablag'larining muddatidan o'tib to'lanishi yoki umuman to'lanmasligi sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, N. (2019). *Soliq qarzdorligini boshqarish: xalqaro va mahalliy tajribalar*. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. (2021). *Soliq qarzdorligi va uni kamaytirish bo'yicha usullar*. Toshkent: Soliq qo'mitasi nashriyoti.
3. Xolmurodov, A. (2020). "Yuridik shaxslar soliq qarzdorligini boshqarishning muammolari va yechimlari". *Moliyaviy tahlil* jurnali, 14(4), 32–39.
4. Soliev, S. (2018). *Soliq qonunchiligi va soliq qarzdorligining huquqiy asoslari*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
5. OECD (2020). *Tax Compliance and Risk Management: International Perspectives*. Paris: OECD Publishing.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va qarorlari. (2021). *Soliq tizimini takomillashtirish va qarzdorlikni kamaytirish to'g'risida*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining matbuot xizmati.